

پایش اندیشه: حاشیه نشینی

گفتگو با دکتر محمدباقر علیزاده اقدم

حاشیه‌نشینی به عنوان پدیده‌ای اجتماعی، یکی از معضلات جوامع مدرن است که مورد توجه و بررسی جامعه‌شناسان قرار گرفته است. این معضل که بر مبنای اسکان در سکونت‌گاه‌های غیررسمی در کلان‌شهرها شکل گرفته، چالش‌های زیادی را پیش‌روی ساکنان و مسئولین امر قرار داده است. از این رو برآن شدیم برای بررسی این مسئله، خدمت دکتر محمدباقر علیزاده اقدم درنگی داشته باشیم. ایشان دکترای خود را در رشته جامعه‌شناسی توسعه اقتصادی از دانشگاه اصفهان اخذ کرده و از سال ۱۳۸۹ معاونت آموزشی پردیس بین‌المللی ارس دانشگاه تبریز را برعهده دارد. دکتر علیزاده اقدم در سال‌های اخیر از اعضای هیئت علمی یا کمیته داوران در همایش‌های مختلفی از جمله همایش آسیب‌شناسی خانواده، همایش ملی فرهنگ، نظم و امنیت، همایش آسیب‌شناسی اجتماعی با رویکرد نوجوانان، همایش علوم انسانی و نهج البلاغه و... بوده است. از ایشان کتاب‌ها و مقالات مختلفی به چاپ رسیده است که در موضوع پیش‌رو، می‌توان به این آثار اشاره کرد: حاشیه‌نشینی شهری، امنیت در مناطق حاشیه‌نشین، «مطالعه نقش مهاجرت‌های روستایی-شهری در پیدایش حاشیه‌نشینی»، «حاشیه‌نشینی تهدید اساسی سلامت شهری در قرن بیست و یکم»، «حاشیه‌نشینی و مسائل اجتماعی- فرهنگی در شهرها»، «حاشیه‌نشینی و امنیت شهری»، «ویژگی‌های فرهنگی و اقتصادی محیط‌های حاشیه‌نشین و تاثیر آن بر مقوله نظم و امنیت»، «تحلیلی بر علل و پیامدهای شکل‌گیری مناطق حاشیه‌نشین با نگرش ویژه بر شهر خمین» و «بررسی پدیده آنومی اجتماعی در بین شهروندان حاشیه‌نشین شهر تبریز».

* پایش: منظور از حاشیه‌نشینی چیست؟

حاشیه‌نشینی امروزه به مکان و سکونت‌گاه‌های افرادی اطلاق می‌شود که نتوانسته‌اند به متن شهری ورود پیدا کنند و در حاشیه شهرها اسکان گزیده‌اند. به تعبیر دیگر، حاشیه‌نشینی امروزه به عنوان سبکی از زندگی است که برای خود دنیای اجتماعی و فرهنگی متفاوتی را شکل داده است.

* پایش: سبک و شیوه زندگی حاشیه‌نشینان دارای چه ویژگی‌ها و شاخصه‌هایی است؟

خاستگاه اکثر حاشیه‌نشینان شهری از مناطق روستایی بوده است. حاشیه‌نشینان با آنکه خود را به دروازه‌های شهر رسانده‌اند اما به دلیل فقر و تنگنای مالی، توانایی ورود به متن شهر را پیدا نکرده‌اند. این عدم ورود در جماعت شهری و اسکان در حومه شهر، سبب می‌شود که بر همان منوال و سبک زندگی و فرهنگ روستایی خود، جامعه‌ای جدید در کنار شهر پدید آورند. بنابراین سبک زندگی حاشیه‌نشینان را نمی‌توان سبک زندگی شهری قلمداد کرد، هرچند که در شهر زندگی می‌کنند اما همچنان به سبک زندگی روستایی، فرهنگ، آداب و رسوم اصیل خویش پایبندند. این موضوع، در نسل اول حاشیه‌نشینان به‌خودی‌خود مسئله‌ساز نیست، اما مشکل زمانی ایجاد می‌شود که نسل دوم آنان، وارد جامعه می‌شود. نسل دوم حاشیه‌نشینان از یک طرف، آن پایبندی نسل اول به آداب و رسوم و فرهنگ خود را ندارد و از سویی دیگر، جامعه شهری هم آن‌ها را به طور کامل به عنوان شهروندان درجه یک قبول نمی‌کند و از همین نقطه، مشکلات شخصیتی از جمله دوگانگی شخصیتی آن‌ها شروع می‌شود که در بسیاری از موارد، زمینه‌ساز بسیاری از ناهنجاری‌های بعدی خواهد شد. البته حاشیه‌نشینان معتقدند که می‌توانند با مرور زمان، به تدریج پیشرفت کنند و از مناطق حاشیه‌ای و بی‌کیفیت

شهری، به مناطق متوسط و حتی مرفه‌نشین شهری راه پیدا کنند. آنان برای این مسئله نمونه‌هایی هم به عنوان الگو در این زمینه دارند و شاید همین امیدها باشد که آن‌ها را برای زندگی در مناطق پست و بی‌کیفیت شهری دلگرم می‌کند. شکاف دیگری که میان نسل اول و دوم حاشیه‌نشینان رخ می‌دهد این است که نسل اول اغلب خود را با شهریان داخل متن مقایسه نمی‌کنند بلکه زندگی فعلی خود را در قیاس با هم‌ولایتی‌های خود می‌سنجند که در روستا زندگی می‌کنند، و در این حال، اوضاع خود را اگر بهتر ندانند، بدتر از آن‌ها ارزیابی نمی‌کنند. ولی نسل دوم معمولاً خودشان را با هم‌تایان شهری‌شان مقایسه می‌کنند و این باعث بالا رفتن احساس محرومیت در آن‌ها است.

حاشیه‌نشینی امروزه به مکان و سکونت‌گاه‌های افرادی اطلاق می‌شود که نتوانسته‌اند به متن شهری ورود پیدا کنند و در حاشیه شهرها اسکان گزیده‌اند. به تعبیر دیگر، حاشیه‌نشینی امروزه به عنوان سبکی از زندگی است که برای خود دنیای اجتماعی و فرهنگی متفاوتی را شکل داده است

* پایش: عوامل و زمینه‌های پیدایش و رشد پدیده حاشیه‌نشینی در مناطق شهری کدام است؟ و سهم کدام عامل بیشتر است؟

مسئله حاشیه‌نشینی نیز همچون سایر مباحث فرهنگی و اجتماعی، نمی‌تواند تک‌علتی و تک‌بعدی باشد؛ بلکه باید آن را در ابعاد مختلف بررسی کرد. هرچند که برخی از ابعاد یا

برای زندگی وجود دارد که یکی از مهم‌ترین آن‌ها، درآمد و منابع مالی در اختیار افراد هست. افرادی که منابع مالی در اختیار دارند و مستقیماً وارد شهر می‌شود، داغ حاشیه‌نشینی هم بر آنها زده نمی‌شود و به آسانی خود را در زندگی شهر حل می‌کنند. اما افرادی که منابع مالی کافی در اختیار ندارند، معمولاً مناطق غیراستاندارد، غیرقانونی، پست و غیرقابل سکونت را، برای خود انتخاب می‌کنند و از خانه فقط به عنوان پناهگاه استفاده می‌کنند. فقر مالی و فرهنگی، زمینه‌ساز بسیاری از مشکلات حاشیه‌نشینی است که بدون داشتن منابع مالی کافی، قصد ورود به زندگی شهری را داشته‌اند.

*** پایش: چرا حاشیه‌نشینی باعث بروز بیشتر بزه و جرم است؟ به عبارت دیگر علت جرم‌خیزی مناطق حاشیه‌نشین چیست؟**

حاشیه‌نشین‌ها وقتی از روستا یا مبدا زندگی خود به مناطق شهری یا نهایتاً مناطق حاشیه شهری می‌آیند، فرهنگ اصیل و بومی خود را می‌آورند، ولی شرایط زندگی در چنین مناطقی با فرهنگ‌های مختلف، برخی از ناهنجاری‌ها را به آن‌ها آموزش می‌دهد.

مناطق حاشیه‌نشین، به عنوان قسمت‌های سایه، تاریک و نمدار یک شهر به حساب می‌آید که کنترل قانونی زیادی بر آنها نیست. برخی از خدمات انتظامی، آموزشی، شهری و غیره که در سایر نقاط شهری به وفور دیده می‌شود، در این مناطق کمتر است و شاید این مناطق مأمونی برای افراد قانونشکن و ناهنجار حتی جامعه شهری باشد. افرادی هم که وارد این مناطق می‌شوند، معمولاً موقتی بوده و اصیل نیستند و همه این‌ها، زمینه را برای افراد فرصت‌طلب مهیا می‌سازد و سبب می‌شود برخی از ناهنجاری‌ها در این مناطق بیشتر دیده شود. البته می‌توان

علل می‌تواند در دوره‌هایی پررنگ و در زمان‌هایی کم‌رنگ باشد. به‌طور کلی، شدت گرفتن حاشیه‌نشینی در ایران در دوره‌هایی است که به نوعی نشانه‌های زندگی مدرن شهری و رونق شهری بدون پایه‌گذاری‌های منطقی و صنعتی در ایران شکل گرفت. پمپاژ پول نفت به شهرها از یک طرف و انجام اصلاحات ارضی و شروع مهاجرت از روستا به شهر از طرف دیگر، این قضیه را تشدید کرد. مدرنیزاسیونی که در ایران شکل گرفت و نوع نگاه به توسعه و تبدیل شهرها به ویژه در کلانشهرها به مناطق قطب رشد کشور، حاشیه‌نشینی را تسریع نمود. عدم توسعه پایدار و متوازن، زمینه ورود افرادی را به کلانشهرها مهیا کرد که لوازم زندگی شهری، از جمله منابع درآمدی کافی و فرهنگ شهرنشینی را نداشتند. پس توسعه شهری بدون توجه به توسعه روستایی، زمینه ساز رشد پدیده حاشیه‌نشینی بوده است.

شکاف دیگری که میان نسل اول و دوم حاشیه‌نشینان رخ می‌دهد این است که نسل اول اغلب خود را با شهریان داخل متن مقایسه نمی‌کنند بلکه زندگی فعلی خود را در قیاس با هم‌ولایتی‌های خود می‌سنجند که در روستا زندگی می‌کنند، و در این حال، اوضاع خود را اگر بهتر ندانند، بدتر از آن‌ها ارزیابی نمی‌کنند

*** پایش: آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی پدیده حاشیه‌نشینی چیست؟**
همچنان که گفته شد عوامل متعددی در مکان‌گزینی افراد

گفت، احساس محرومیت شدید هم به این مسئله دامن می‌زند.
*** پایش:** راهکارهای عملی برون‌رفت از آسیب‌های

حاشیه‌نشینی چیست؟

راهکارهای مختلفی در این زمینه ارائه شده از جمله اینکه که نخست بایستی با مساله برخورد علمی انجام گیرد و زمینه دخالت برخی از افراد سودجو که با هدف تأمین منافع شخصی وارد این مسئله می‌شوند، را گرفت. گام دوم، توانمندسازی مالی و فرهنگی حاشیه‌نشینان، برای برون رفت از این مشکلات است. افزایش نظارت و انجام فعالیت‌های فرهنگی و هنری در این مناطق، برای ارتقاء فرهنگی ساکنان این مناطق، بسیار می‌تواند مثر ثمر باشد. در کنار اینها، نباید از ساماندهی این مناطق غافل شد. بنابراین نیاز هست که در کنار برنامه‌های بلند مدت برای ساماندهی مناطق حاشیه‌نشین، از برنامه‌های کوتاه‌مدت و میان‌مدت برای کاهش آلام و بزه‌های ساکنان این مناطق استفاده کرد. البته نکته‌ای که در این میان بسیار مهم می‌نماید این است که در برنامه‌ریزی‌های بلندمدت، باید توجه داشت که اولاً مسیر توسعه شهری از توسعه روستایی می‌گذرد و ثانیاً اگر در طرح‌های توسعه، عدالت اجتماعی رعایت و به توسعه متوازن اقدام شود، از رشد غده‌های سرطانی این چینی جلوگیری خواهد شد.

عدم توسعه پایدار و متوازن، زمینه ورود افرادی را به کلانشهرها مهیا کرد که لوازم زندگی شهری، از جمله منابع درآمدی کافی و فرهنگ شهرنشینی را نداشتند. پس توسعه شهری بدون توجه به توسعه روستایی، زمینه ساز رشد پدیده حاشیه‌نشینی بوده است